

กรณีนี้ใครครอง? : ทรัพย์สินจุฬาฯ ปะทะ ศาลเจ้าแม่ทับทิม
การต่อสู้บนพื้นที่ของกรรมสิทธิ์และวัฒนธรรมชุมชน
The Land of whom? The Property Bureau of Chulalongkorn University vs
The Shrine of Goddess Tubtim – the conflict between
rules on land ownership and the protection of community culture

พิมแพรว ทองศรีคำและคณะ¹

Pimpraew Thongsrikum and others

นิติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
Faculty of Law, Chulalongkorn University, Phayathai Road, Pathumwan, Bangkok 10330

Corresponding author E-mail: wearpmip@gmail.com

(Received: July 13, 2021; Revised: August 19, 2021; Accepted: September 29, 2021)

บทคัดย่อ

เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2563 ความขัดแย้งระหว่างสำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับผู้ดูแลศาลเจ้าแม่ทับทิมชาวจีนได้ปะทุขึ้นมาอีกระลอกหนึ่ง โดยความขัดแย้งดังกล่าวได้เกิดจากการที่สำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้แจ้งให้ศาลเจ้าแม่ทับทิมทำการย้ายออกจากพื้นที่ภายในวันที่ 15 มิถุนายน 2563 เพื่อสร้างอาคารและหอพักนิสิตแห่งใหม่ บทความนี้จึงวิเคราะห์ความขัดแย้งของทั้งสองฝ่ายบนพื้นฐานของหลักกฎหมายลักษณะทรัพย์สินโดยเฉพาะข้อขัดแย้งระหว่างหลักกรรมสิทธิ์และการคุ้มครองวัฒนธรรมชุมชน

คำสำคัญ: สำนักงานทรัพย์สินจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ศาลเจ้าแม่ทับทิม, กรรมสิทธิ์, กฎหมายลักษณะทรัพย์สิน, วัฒนธรรมชุมชน

Abstract

In June 2020, the eviction order issued by Chulalongkorn University ('CU') catalysed yet another round of conflict between its Property Bureau and the Chinese keepers of the Goddess Tubtim Shrine. Having planned to build new edifices and student dormitories, CU required the shrine-keepers to leave the area by 15 June 2020. This article seeks to analyse the conflict between the two sides based on the principles of property law, in particular, the tension between rules on land ownership and the protection of community culture.

Keyword : Property Bureau of Chulalongkorn University, Goddess Tubtim Shrine, ownership, property law, community culture

¹ ผู้เขียนร่วม กล้วยสุตา บุญสุวรรณ, ภาณุตา เจริญบุญชัย, อภิญา สิริราช, อมิตา แผนสมบุรณ์, บุญญา ชำเพ็ญ, สิริมนต์ สัพโส, ไพรัตน์ พุฒตาล, นัชชา มั่นศิลป์, ธัชชา เจริญทรัพย์, ปารมี ชำเพ็ญ, ณรงค์ศักดิ์ ตลอดพงษ์

บทนำ

เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2563 ที่ผ่านมาได้เกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างสำนักงานจัดการทรัพย์สิน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง ดังที่ปรากฏเป็นข่าวและกระแสในโลกออนไลน์มากมาย โดยความขัดแย้งดังกล่าวได้เกิดจากการที่สำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้แจ้งให้ศาลเจ้าแม่ทับทิมทำการย้ายออกจากพื้นที่ภายในวันที่ 15 มิถุนายน 2563 ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมปรับพื้นที่ในการก่อสร้างอาคารแห่งใหม่ตามโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณหมอน 33 เขตพาณิชย์สวนหลวง-สามย่าน ตั้งแต่วันที่ 16 มิถุนายน 2563 เป็นต้นไป ซึ่งทางจุฬาฯ ได้ทำการจัดเตรียมพื้นที่ใหม่ในการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมสะพานเหลืองไว้ ณ บริเวณอุทยาน 100 ปี จุฬาฯ

อย่างไรก็ตาม การย้ายและการสร้างศาลเจ้าแห่งใหม่นั้นเป็นการทำลายสมบัติทางวัฒนธรรมที่มีประวัติมาอย่างช้านาน กล่าวคือ ศาลเจ้าแม่ทับทิมเป็นศาลซึ่งสืบทอดวัฒนธรรมเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยที่ชาวจีนโพ้นทะเลได้เข้ามาตั้งรกรากในประเทศไทย และได้มีการก่อตั้งเป็นชุมชนจีนในเวลาต่อมา โดยมีการตั้งศาลเจ้าไว้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเป็นการถ่ายทอดวิถีการดำเนินชีวิตของชาวจีนบนแผ่นดินไทยมาถึงปัจจุบัน

ศาลเจ้าแม่ทับทิมนั้นเป็นศาลที่ชาวไทยได้ให้ความนับถือและศรัทธามานับครั้งศตวรรษ โดยตั้งอยู่บนพื้นที่สะพานเหลืองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และย้ายมายังที่ตั้งปัจจุบัน บริเวณซอยจุฬาลงกรณ์ 30 นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 ซึ่งศาลดังกล่าวเป็นที่ประดิษฐานขององค์เจ้าแม่ทับทิม อันเป็นเทวดาจีนที่สำคัญและเป็นที่นับถือศรัทธาในประเทศไทยมาแต่โบราณ จนกล่าวได้ว่าองค์เจ้าแม่ทับทิมนั้นถือเป็นเทพสำคัญองค์หนึ่งของชาวไทย

ถึงกระนั้นทางจุฬาฯ ได้ออกมาชี้แจงว่าการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งใหม่นั้นไม่ถือเป็นการทำลายวัฒนธรรมแต่อย่างใด เนื่องจากเป็นการก่อสร้างตามหลักฮวงจุ้ยโดยผู้เชี่ยวชาญทุกประการ แต่ประชาชนเห็นว่าการรื้อถอนศาลเจ้าเป็นการทำลายเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะตัวของโครงสร้างศิลปะ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมเฉพาะแบบแต่จิ่วอันทรงคุณค่าที่มีมาแต่ดั้งเดิม

ยิ่งไปกว่านั้นยังเกิดความกังวลเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของศาลเจ้าที่อาจลบเลือนไปในวันข้างหน้าหากต้องย้ายศาลเจ้าไปยังอุทยาน 100 ปี ตามข้อเสนอจุฬาฯ เช่น การจัดรูป การเผากระดาษไหว้เจ้า การตีกลอง การจุดประทัด การฉายหนังกลางแปลง การประชันจิว และงานเลี้ยงซึ่ง ซึ่งอาจจะไม่ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการ ทั้งที่หลายอย่างเป็นสิ่งที่หลอมรวมกับวัฒนธรรมศาลเจ้าอย่างแยกไม่ขาด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การจัดรูป ซึ่งนับเป็นหัวใจของการบูชาเจ้าแม่ในศาลเจ้า และหากเปลี่ยนไปใช้โคมประทีปแบบไร้ควันตามที่ทางจุฬาฯ เสนอ² ย่อมไม่สามารถบูชาเจ้าแม่ในศาลเจ้าได้สำเร็จตามความเชื่อของผู้ศรัทธา

อีกทั้งยังมีปัญหาเกี่ยวกับการที่ผู้ดูแลศาลเจ้า ที่ตามธรรมเนียมและกฎหมายนั้นเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เทวรูปทุกองค์ในศาลและกระถางรูปพระราชทานจากรัชกาลที่ 5 ซึ่งแต่เดิมได้อาศัยอยู่ภายในศาลเป็นเวลาหลายปี กลับถูกขับไล่และต้องหาที่อยู่ใหม่อย่างกะทันหันเนื่องจากศาลเจ้าแห่งใหม่นั้นทางจุฬาฯ ไม่อนุญาตให้ผู้ดูแลศาลเจ้าอาศัยอยู่ภายในศาลเจ้าได้อีกต่อไป อนุญาตเพียงให้ผู้ดูแลมาตอนเช้าและกลับตอนเย็น

² ไทยโพสต์. (2563). จุฬาฯแจงแล้ว! เหตุรื้อศาลเจ้าแม่ทับทิม 'ปรับฮวงจุ้ย' แต่ยังอนุรักษ์ 'ของเก่า' บนพื้นที่ใหม่. สืบค้น 3 กรกฎาคม 2563, จาก <https://www.thaipost.net/main/detail/68507>

ความขัดแย้งระหว่างสำนักงานทรัพย์สินจุฬาฯ และศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง ที่ดำเนินมาจนถึงปัจจุบันนี้ ผู้เขียนได้ติดตามอย่างใกล้ชิด จึงได้ศึกษาประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรณีความขัดแย้งนี้ทั้งหมด 3 ประเด็น ได้แก่ สิทธิของจุฬาฯ ที่มีที่ดิน สิทธิของศาลเจ้าต่อที่ดิน และหน้าที่ของจุฬาฯ ในฐานะผู้ให้เช่า และหลักกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองชุมชน เพื่อเสนอแนะแนวทางการจัดการในแง่ของกฎหมายต่อไป

1. สิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากบทสัมภาษณ์ผู้ดูแลศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง ของเว็บไซต์ The People และจากการสอบถามหนึ่งในคณะกรรมการบริหารศาลเจ้าแม่ทับทิมชุดปัจจุบัน³ ปรากฏว่าศาลเจ้าแม่ทับทิมมีสถานะเป็นผู้เช่าที่ดินของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงจะกล่าวถึงสิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในฐานะผู้ให้เช่าดังต่อไปนี้

พิจารณาสีทธิในการขอคืนพื้นที่ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 564 บัญญัติไว้ว่า “อันสัญญาเช่านั้น ท่านว่าย่อมระงับไปเมื่อสิ้นกำหนดที่ได้ตกลงกันไว้ มิพักต้องบอกกล่าวก่อน”

มาตรา 567 บัญญัติไว้ว่า “ถ้ากำหนดเวลาเช่าไม่ปรากฏในความที่ตกลงกันหรือไม่พึงสันนิษฐานได้ไซ้ ท่านว่าคู่สัญญาฝ่ายใดจะบอกเลิกสัญญาเช่าในขณะเมื่อสุทธระยะเวลาอันเป็นกำหนดชำระค่าเช่าก็ได้ทุกระยะ แต่ต้องบอกกล่าวแก่อีกฝ่ายหนึ่งให้รู้ตัวก่อนชั่วกำหนดเวลาชำระค่าเช่าระยะหนึ่งเป็นอย่างน้อยแต่ไม่จำเป็นต้องบอกกล่าวล่วงหน้ากว่าสองเดือน”

จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏนั้น สำนักงานจัดการทรัพย์สิน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทำหนังสือแจ้งถึงผู้ดูแลศาลเจ้าขอให้ย้ายออกจากพื้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยภายในวันที่ 10 มีนาคม 2563 และได้มีการยื่นหนังสืออีกครั้งเพื่อแจ้งถึงการล่วงเลยระยะเวลาขนย้ายตามหนังสือเดิมมาพอสมควรแล้ว จึงแจ้งให้ดำเนินการขนย้ายภายในวันที่ 15 มิถุนายน 2563 อีกครั้ง หากพิจารณาข้อเท็จจริงดังกล่าวแล้วนำมาปรับใช้กับบทบัญญัติข้างต้น หากสัญญาเช่ามีรูปแบบที่กำหนดระยะเวลาเช่า และหากสิ้นกำหนดเวลานั้น สัญญาย่อมระงับไป หรือเป็นรูปแบบไม่ระบุระยะเวลา หากทางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้บอกเลิกสัญญาเช่าในขณะเมื่อสิ้นสุดระยะเวลาที่เป็นกำหนดชำระค่าเช่านั้น รวมทั้งการส่งหนังสือแจ้งการย้ายออกได้ทำหลังจากการบอกเลิกสัญญาแล้ว ย่อมถือว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีสิทธิในการขอคืนพื้นที่โดยชอบด้วยกฎหมาย

พิจารณาหน้าที่และความรับผิดชอบของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 เอกเทศสัญญา ลักษณะ 4 เช่าทรัพย์สิน หมวด 2 หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้ให้เช่า มีบทบัญญัติดังนี้

มาตรา 546 ผู้ให้เช่าต้องส่งมอบทรัพย์สินซึ่งให้เช่าในสภาพอันซ่อมแซมดีแล้ว

มาตรา 547 ถ้าผู้เช่าต้องเสียค่าใช้จ่ายไปโดยความจำเป็นและสมควรเพื่อรักษาทรัพย์สินซึ่งเช่านั้นเท่าใด ผู้ให้เช่าจำต้องชดใช้ให้แก่ผู้เช่า เว้นแต่ค่าใช้จ่ายเพื่อบำรุงรักษาตามปกติและเพื่อซ่อมแซมเพียงเล็กน้อย

³ นฤสิริ เชาวันฤทธิ, สัมภาษณ์ออนไลน์โดย บุญญา ขำเพ็ง, 9 กรกฎาคม 2563.

มาตรา 548 ถ้าผู้ให้เช่าส่งมอบทรัพย์สินซึ่งเช่านั้นโดยสภาพไม่เหมาะสมแก่การใช้เพื่อประโยชน์ที่เช่ามา ผู้เช่าจะบอกเลิกสัญญาเสียก็ได้

มาตรา 549 การส่งมอบทรัพย์สินซึ่งเช่าก็ดี ความรับผิดชอบของผู้ให้เช่าในกรณีชำรุดบกพร่องและรอนสิทธิก็ดี ผลแห่งข้อสัญญาว่าจะไม่ต้องรับผิดชอบก็ดี เหล่านี้ ท่านให้บังคับด้วยบทบัญญัติทั้งหลายแห่งประมวลกฎหมายนี้ว่าด้วย การซื้อขายอนุโลมความตามสมควร

มาตรา 550 ผู้ให้เช่าย่อมต้องรับผิดชอบในความชำรุดบกพร่องอันเกิดขึ้นในระหว่างเวลาเช่า และผู้ให้เช่าต้องจัดการซ่อมแซมทุกอย่างบรรดาซึ่งเป็นการจำเป็นขึ้น เว้นแต่การซ่อมแซมชนิดซึ่งมีกฎหมายหรือจารีตประเพณีว่าผู้เช่าจะพึงต้องทำเอง

มาตรา 551 ถ้าความชำรุดบกพร่องแห่งทรัพย์สินที่เช่านั้นไม่เป็นเหตุถึงแก่ผู้เช่าจะต้องปราศจากการใช้และประโยชน์ และผู้ให้เช่ายังแก้ไขได้ไซ้ ผู้เช่าต้องบอกกล่าวแก่ผู้ให้เช่าให้จัดการแก้ไขความชำรุดบกพร่องนั้นก่อน ถ้าและผู้ให้เช่าไม่จัดทำให้คืนดีภายในเวลาอันสมควร ผู้เช่าจะบอกเลิกสัญญาเสียก็ได้ หากว่าความชำรุดบกพร่องนั้นร้ายแรงถึงสมควรทำเช่นนั้น

จากบทบัญญัติข้างต้นนั้นไม่มีบทบัญญัติใดที่กล่าวถึงความรับผิดชอบของผู้ให้เช่าต่อผู้เช่าหลังการบอกเลิกสัญญาเช่า ดังนั้นการพิจารณาประเด็นข้อขัดแย้งที่ว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยต้องรับผิดชอบในการจัดหาพื้นที่ใหม่ที่เหมาะสมให้แก่ศาลเจ้าแม่ทับทิมและดำเนินการสร้างศาลให้เสร็จสิ้นก่อนที่จะทำการรื้อถอนศาลเดิมหรือไม่ หากพิจารณาความรับผิดชอบตามบทบัญญัติข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าหน้าที่และความรับผิดชอบดังกล่าวมิได้เป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณานั้น จำเป็นต้องนำเรื่องคุณค่าและความสำคัญของศาลเจ้าแม่ทับทิมเข้ามาประกอบด้วย

2. สิทธิและหน้าที่ของศาลเจ้า

ดังที่ทราบดีว่า ศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง กับสำนักงานจัดการทรัพย์สิน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีสถานะต่อกันเป็นผู้เช่าทรัพย์สินกับผู้ให้เช่าทรัพย์สิน กล่าวคือ ศาลเจ้าแม่ทับทิมเป็น “ผู้เช่า” ส่วนสำนักงานจัดการทรัพย์สิน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็น “ผู้ให้เช่า” ความหมายของการเช่าทรัพย์สินตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 537 บัญญัติไว้ว่า “อันว่าเช่าทรัพย์สินนั้น คือสัญญาซึ่งบุคคลคนหนึ่งเรียกว่า ผู้ให้เช่า ตกลงให้บุคคลอีกคนหนึ่งเรียกว่า ผู้เช่า ได้ใช้หรือได้รับประโยชน์ในทรัพย์สินอย่างใดอย่างหนึ่งชั่วระยะเวลาอันมีจำกัด และผู้เช่าตกลงจะให้ค่าเช่าเพื่อการนั้น”

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งศาลเจ้าแม่ฯ มีสถานะเป็นผู้เช่าพื้นที่ของสำนักงานจัดการทรัพย์สินฯ ทางศาลเจ้าแม่ฯ ไม่ปรากฏว่าเคยกระทำผิดสัญญาหรือกระทำผิดใดๆ ต่อสำนักงานจัดการทรัพย์สินฯ ผู้ดูแลศาลเจ้าแม่ฯ ได้ปฏิบัติตามหน้าที่ของผู้เช่าอย่างถูกต้องตามกฎหมาย การที่สำนักงานจัดการทรัพย์สินฯ ขอคืนพื้นที่จากศาลเจ้าแม่ฯ ถือเป็นการกระทำที่ถูกต้องชอบธรรมโดยกฎหมายเช่นเดียวกันในฐานะผู้ให้เช่า ด้วยเหตุนี้ กรณีที่ทางศาลเจ้าแม่ฯ คัดค้านการขอคืนพื้นที่จึงถือว่าไม่มีสิทธิที่จะกระทำเช่นนั้นได้ในทางกฎหมาย แต่กลับเป็นเรื่องของคุณธรรมมากกว่า ทั้งต่อคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และเรื่องของมนุษยธรรมที่พึงมีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ในที่นี้หมายถึง กลุ่มคนในชุมชนที่นับถือสักการะบูชาเจ้าแม่ฯ ถือเจ้าแม่ฯ เป็นศูนย์รวมจิตใจ กฎหมายที่บัญญัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์อาคารเก่าแก่ โบราณสถาน ศาสนสถาน

หรือกุศลสถานไว้นั้นมีอยู่ ทว่าน่าเสียดายที่ในกรณีของศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง กลับถูกจำกัดไว้ด้วยคุณสมบัติบางประการ จึงไม่สามารถอ้างกฎหมายเหล่านั้นเพื่อรักษาศาลเจ้าแม่ฯ ไว้ได้แม้เพียงนิดเดียว

หากว่ากันตามกฎหมายเสนาบติ ว่าด้วยที่กุศลสถานชนิดศาลเจ้า พ.ศ. 2463 ซึ่งบัญญัติไว้เพื่อคุ้มครองมิให้ผู้ใดสามารถรื้อล้างพื้นที่ของศาลเจ้าได้ ทั้งยังกำหนดให้รัฐมีหน้าที่ปกปักรักษา มีการขึ้นทะเบียน และวางระเบียบการจัดตั้งผู้จัดการปกครองศาลเจ้า ศาลเจ้าแม่ทับทิมไม่เข้าข่ายตามกฎหมายเสนาบตินี้ เนื่องจากกฎครอบคลุมเพียงศาลเจ้าในพื้นที่ของรัฐ แต่ศาลเจ้าแม่ทับทิมอยู่ในพื้นที่ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งถือเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตั้งแต่ฉบับแรกจนถึงปัจจุบัน โดยกฎหมายเสนาบติฯ มีใจความในข้อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ด้วยตามความในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 มาตรา 123 ให้กรมการอำเภอมีหน้าที่คอยตรวจตราอุดหนุนผู้ปกครองรักษา อย่าให้ผู้ใดรื้อล้างเบียดเบียนที่วัดหรือที่กุศลสถานอย่างอื่นอันเป็นของกลางสำหรับมหาชนนั้น บัดนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่ศาลเจ้าซึ่งเป็นสถานที่เคารพและกระทำพิธีกรรมตามลัทธิของประชาชนบางจำพวกในกรุงสยามนับว่าเป็นที่กุศลสถานสำหรับมหาชนประเภทหนึ่ง ซึ่งสมควรจะวางระเบียบการปกครองรักษาขึ้นไว้ให้เป็นหลักฐาน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบติกระทรวงนครบาล และเสนามติกระทรวงมหาดไทย ตั้งกฎข้อบังคับขึ้นตามความในมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ดังต่อไปนี้

ว่าด้วยที่ดินที่ศาลเจ้าตั้งอยู่

ข้อ 3 ศาลเจ้าที่ตั้งอยู่ในที่ดินเอกชนมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของนั้นไม่เกี่ยวกับกฎฉบับนี้ เว้นไว้แต่เอกชนผู้มามีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของได้อุทิศที่ดินของตนให้เป็นสมบัติสำหรับศาลเจ้าโดยสิทธิ์ขาดในขณะใด ที่ดินนั้นย่อมตกมาอยู่ในความปกครองรักษาของรัฐบาลพึงทำนุบำรุงเพื่อประโยชน์มหาชนตามความในกฎนี้

ข้อ 4 ที่ดินที่ศาลเจ้าตั้งอยู่ในที่ดินของรัฐบาลก็ดี หรือในที่ดินของเอกชนก็ดี แต่ได้อุทิศให้เป็นสมบัติสำหรับศาลเจ้าโดยสิทธิ์ขาดแล้วก็ดี ในเขตกรุงเทพมหานคร ให้มีโฉนดไว้ในนามกรมพระนครบาล หัวเมืองนอกจากเขตกรุงเทพมหานคร ให้มีโฉนดหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินไว้ในนามกรมปกครองกระทรวงมหาดไทยทั้งสิ้น

ข้อ 5 ผู้ใดมีความปรารถนาจะอุทิศที่ดินของตนที่มีหรือยังไม่มีศาลเจ้าตั้งอยู่แล้ว ให้เป็นสมบัติสำหรับศาลเจ้าโดยสิทธิ์ขาด ให้ยื่นเรื่องราวสำแดงความปรารถนาเป็นลายลักษณ์อักษรมอบหมายให้แก่นายอำเภอ ผู้ปกครองท้องที่ ที่ที่ดินตั้งอยู่

หากพิจารณาตามหลักกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งว่าด้วยความสัมพันธ์และหน้าที่ของศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง ในฐานะผู้เช่า และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในฐานะผู้ให้เช่า การขอคืนพื้นที่ของสำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นย่อมเป็นสิ่งที่ทำได้ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากการพิจารณาข้อกฎหมาย เหตุปัจจัยที่ส่งผลให้ศาลเจ้าและชุมชนในละแวกเดียวกันต้องตกอยู่ในสถานะที่ไม่สามารถต่อรองได้ก็เป็นประเด็นที่ควรคำนึงถึงเช่นกัน

ถึงแม้ตัวศาลปัจจุบันจะเป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ในปีพ.ศ. 2513 แต่ศาลเจ้าแม่ทับทิมนั้นมีประวัติย้อนไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ในขณะนั้นที่ดินซึ่งเป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปัจจุบันเป็นที่ดินในความดูแลของพระคลังข้างที่ จึงอาจอนุมานได้ว่าในขณะนั้นศาลเจ้าและผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มีฐานะเป็นผู้อาศัย โดยตั้งชุมชนอยู่อย่างอิสระ ไม่มีการรับรองใดจากกฎหมาย แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่มี การสอดส่องหรือควบคุมอย่างเข้มงวด จากนั้นเมื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินตกเป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็เริ่มมีการจัดสรรและพัฒนาที่ดิน และจัดตั้งสำนักงานจัดการทรัพย์สินขึ้น สถานะในช่วงแรกของผู้อยู่อาศัยในบริเวณนั้นจึงน่าจะมีทั้งที่เป็นผู้เช่าและผู้อาศัย จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงเป็นผู้เช่าทั้งหมดในภายหลัง ดังที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมในปัจจุบันเป็นผู้เช่าของสำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาฯ นั่นเอง แต่ถึงแม้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะกลายมาเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินแล้ว ในยุคแรกก็ไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับผู้เช่าหรือผู้อาศัยมากนัก ดังคำให้สัมภาษณ์แก่ voiceTV ของอำพัน เจริญสุขลาภ ผู้เคยใช้ชีวิตอยู่ในที่ดินของจุฬาฯ ซึ่งเกิดในปีพ.ศ. 2484 ได้กล่าวว่า “เมื่อก่อนจุฬาฯ ไม่ค่อยมายุ่ง จะทำอะไรก็อยู่ที่เราสร้าง ไม่เข้มงวดเหมือนทุกวันนี้ ถ้ามีตังค์จะสร้างอะไรก็สร้างได้แล้ว”⁴ และ “...ไม่ทราบนะว่าการสร้างบ้านมีการติดต่อจุฬาฯ หรือเปล่า คิดว่าไม่น่าจะมีการติดต่อ คือต่างคนต่างเงียบ เหมือนที่ทุกวันนี้คนมาอยู่แถวริมคลองคลองเตย ใครอยากสร้างอะไรก็สร้าง เพราะมันไม่ถูกกฎหมายอยู่แล้ว”⁵ แสดงให้เห็นว่าการจัดการที่ดินของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่ถึงการกระทำของสำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาฯ จะเป็นสิทธิที่ของเจ้าของที่ดินสามารถกระทำได้ ก็ดูเหมือนว่าจะไม่มีทางเลือกใดเลยสำหรับผู้อยู่อาศัยซึ่งอยู่ในที่ดินมาตั้งแต่ก่อนที่กรรมสิทธิ์จะกลายเป็นของจุฬาฯ อย่างศาลเจ้าแม่ทับทิม ด้วยความที่เป็นศาสนสถาน แต่ก็เป็ศาลเจ้าของเอกชน กฎเสนาบดีว่าด้วยที่กุศลสถานชนิดศาลเจ้า พ.ศ. 2463 ซึ่งมีขึ้นเพื่อคุ้มครองศาลเจ้าในพื้นที่ของรัฐจึงไม่ได้ครอบคลุมด้วย และแม้การได้รับกระถางรูปพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพอบ่งบอกถึงความสำคัญของศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง และบ่งบอกถึงความใส่ใจของพระมหากษัตริย์ต่อศาสนสถานได้ หากแต่เมื่อไม่มีกฎหมายใดมาคุ้มครองหรือให้สิทธิในที่ดินแก่ผู้อยู่อาศัยในลักษณะเช่นนี้ ก็คงเป็นการยากที่จะเรียกร้องความเป็นธรรม

3. หลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองชุมชน

3.1 ปัญหาของกรรมสิทธิ์ที่ดินที่กระทบต่อพื้นที่ชุมชน

กรณีความขัดแย้งระหว่างสำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาฯ กับศาลเจ้าแม่ทับทิมสะพานเหลือง กำลังได้รับความสนใจเป็นวงกว้างโดยเฉพาะในโลกอินเทอร์เน็ต แต่ในความเป็นจริงแล้ว กรณีความขัดแย้งระหว่างเจ้าของที่ดินและชุมชนในลักษณะนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และอาจกล่าวได้ว่ากรณีปัญหาค้างนี้ เป็นเพียงหนึ่งประเด็นในความขัดแย้งแบบเดียวกันจำนวนมากศาลเท่านั้น

ตัวอย่างเช่น ชุมชนบางปิ้ง ตำบลบางเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งได้รับการแจ้งจากเจ้าของที่ดินให้ย้ายออกภายใน 30 วัน เพื่อนำพื้นที่ไปขายให้กับบริษัทอสังหาริมทรัพย์ ในปี 2557 ชาวบ้านบางส่วนไม่สามารถย้ายออกได้ตามกำหนดและถูกดำเนินคดีข้อบุกรุกที่ดินส่วนบุคคล และต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ เนื่องจากฐานะและการประกอบอาชีพที่ไม่เอื้อให้หาที่อยู่ใหม่ได้โดยง่าย ทั้งยังต้องละถิ่นอยู่ที่อาศัย

⁴ Voice TV. (2560). สามย่านในความทรงจำของคน 2 วัย บนที่ดินทรัพย์สินจุฬาฯ. สืบค้น 3 กรกฎาคม 2563, จาก <https://www.voicetv.co.th/read/524854>

⁵ เรื่องเดียวกัน.

มายาวนาน ซึ่งคนในชุมชนนับเป็นบ้านยึดถือผูกพัน มีศูนย์รวมทางความเชื่ออย่างศาลพ่อหลวงอยู่ และมีความเป็นสังคมอย่างเต็มที่⁶

เช่นเดียวกับการณ์ของชุมชนป้อมมหากาฬในกรุงเทพมหานคร ซึ่งอยู่ในแผนการพัฒนาพื้นที่บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ หลังการต่อสู้ยาวนานถึง 26 ปี ชาวบ้านต้องย้ายออกจากพื้นที่ดั้งเดิมและกระจัดกระจายกันไป ออกห่างจากศาลพ่อปู่ที่คนในชุมชนร่วมกันนับถือ แม้บางส่วนได้ย้ายไปอาศัยในพื้นที่ที่ไม่ไกลจากเดิมนัก แต่พื้นที่สำคัญหลายแห่ง เช่น โรงเรียนแห่งแรกของกรุงเทพฯ ลานกิจกรรมของคนในชุมชน ก็ถูกทำลาย วิชาชีพ เช่น การทำบาตรพระ ทำกรงนก ปั่นเคียวพระ ต่างสูญหายไปเนื่องจากสถานที่อาศัยใหม่ไม่อำนวย วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ตกหายไปทั้งหมดเป็นผลจากการปรับแต่งภูมิทัศน์เพื่ออนุรักษ์โบราณสถานและแหล่งท่องเที่ยวตามนโยบายของรัฐ⁷

จากหลายกรณีดังกล่าว จะเห็นว่าการต่อสู้ด้วยกฎหมายจะเป็นสิ่งเย็นที่มีฝ่ายได้เปรียบและเสียเปรียบชัดเจน กฎหมายถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นอาวุธของฝั่งนายทุนและเจ้าของที่ดิน ในขณะที่ฝั่งชุมชนอาศัยความช่วยเหลือจากเสียงของสื่อ และหลายครั้งจบลงด้วยความพ่ายแพ้ ผู้คนในชุมชนจำต้องละถิ่นอาศัย กระเส็นกระสายออกไปดิ้นรนด้วยตนเอง จนนำไปสู่คำถามว่า ในปัจจุบัน กฎหมายไทยได้คุ้มครองชุมชนวัฒนธรรม และคนข้างในชุมชนน้อยอย่างเพียงพอแล้วหรือยัง

3.2 กฎหมายคุ้มครองชุมชนในไทย และ พรบ. โบราณสถาน

ในประเทศไทยนั้นได้มีการบัญญัติสิทธิของชุมชน ตามรัฐธรรมนูญฯ ฉบับพุทธศักราช 2560 มาตรา 43 “บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ อนุรักษ์ พัฒนา หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ” ซึ่งจากการบัญญัติสิทธิตามมาตรานี้ ทำให้ชุมชนนั้นมีสิทธิที่จะ “(1) อนุรักษ์ พัฒนา หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ (2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติสิทธิของบุคคลและชุมชนตามวรรคหนึ่ง หมายความว่ารวมถึงสิทธิที่จะร่วมกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหรือรัฐในการดำเนินการดังกล่าวด้วย” และถึงแม้จะมีการบัญญัติการคุ้มครองชุมชนตามรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้มีการออกกฎหมายลูกมารองรับในเรื่องของการฟ้องร้องกับรัฐเพื่อที่จะได้รับความคุ้มครองจากรัฐ และจากรัฐธรรมนูญจะเน้นไปที่เรื่องของการจัดการกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของวัฒนธรรมของชุมชนเก่าแก่ภายในเมืองอีกด้วย

กรณีของศาลเจ้าแม่ทับทิมรวมไปถึงการเวนคืนที่ดินชุมชนในจุฬาฯ นั้น การที่ชุมชนจะอนุรักษ์ไว้ซึ่งชุมชนรวมไปถึงวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถที่จะกระทำการเรียกร้องสิทธิได้ อันเนื่องมาจากกรรมสิทธิ์ที่ดินอันเป็นของจุฬาฯ จึงทำให้มีสิทธิที่จะทำการเวนคืนที่ดินชุมชนคืน เนื่องจากกฎหมายนั้นให้ความสนใจในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดินมากกว่าการคุ้มครองชุมชน ดังนั้น แม้ชุมชนจะมีความเก่าแก่ แต่เมื่อกรรมสิทธิ์ของที่ดินนั้นไม่ได้เป็นของชุมชน เจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงมีสิทธิเหนือชุมชนและมีความสามารถที่จะเวนคืนพื้นที่ได้

⁶ สำนักข่าวชายขอบ. (2558). การพัฒนารูทหนักคนสลัม ไล่รื้อชุมชนเก่า 150 ปี “บางปิ้ง” ชาวบ้านโดนคดี 80 ราย-วอนเห็นใจคนหาเช้ากินค่ำ. สืบค้น 7 กรกฎาคม 2563, จาก <https://transbordernews.in.th/home/?p=9263>

⁷ จิรัชญา ชัยชุมชน, พระจันทร์ เอี่ยมชื่น และเพ็ญสินี อิตติธรรมรักษา. (2562). เมืองซ่อนคนจน: เมื่อความศิวิไลซ์คือการไล่คนจนออกจากเมือง. สืบค้น 7 กรกฎาคม 2563, จาก <https://waymagazine.org/civilized-city-poor-people>

ปัจจุบันชุมชนรอบบริเวณศาลเจ้าแม่ทับทิมได้มีการเวนคืนที่ดินเพื่อการพัฒนาพื้นที่มาเป็นเวลานานแล้ว จึงทำให้ความเป็นชุมชนรอบบริเวณนั้นค่อยๆ หายไป และถูกแทนที่ด้วยความเจริญ อันเป็นสิ่งที่ชุมชน ไม่สามารถที่จะต่อต้านได้

อีกทั้งกรณีของศาลเจ้าแม่ทับทิมนั้นเนื่องจากศาลเจ้าแม่ทับทิมมิได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จึงทำให้ไม่สามารถนำพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 “มาตรา 32 ผู้ใดบุกรุกโบราณสถาน หรือทำให้เสียหาย ทำลายทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ซึ่งโบราณสถานต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินเจ็ดแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคหนึ่งเป็นการกระทำความผิดต่อโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบปีหรือปรับไม่เกินหนึ่งล้านบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” อันเป็นกฎหมายที่ปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเรียกร้องสิทธิได้ จึงทำให้การที่จุฬาฯ เวนคืนที่ดินของศาลเจ้าแม่ทับทิมนั้นสามารถทำได้โดยที่ทางเจ้าของศาลเจ้าแม่ทับทิมมิสามารถโต้แย้งใดๆ ได้

3.3 แนวคิดสากลในการอนุรักษ์ชุมชน

ในระดับสากล มีการกำหนดกฎบัตรและมาตรฐานระหว่างประเทศในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม โดยมีรากฐานมาจาก Athens Charter และ The Venice Charter และได้พัฒนาสืบมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2507 มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาภายในโดยเพิ่มแนวทางการพัฒนาที่เริ่มมองบริบทรอบตัวมากขึ้น จนกระทั่ง The Burra Charter ที่ปรับปรุงครั้งล่าสุดในปีพ.ศ. 2542 เพิ่มรายละเอียดในส่วนการอนุรักษ์ที่ครอบคลุมขึ้นกว่าเดิม มีการเน้นด้านนโยบายที่เข้ามามีบทบาท และที่สำคัญที่สุดคือเริ่มให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์⁸ และกฎบัตรว่าด้วยมรดกสิ่งก่อสร้างพื้นถิ่น Charter on the Built Vernacular Heritage 1999 แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาในด้านการอนุรักษ์ที่มองนอกเหนือจากตัวโบราณสถานที่เป็นหลักมาแต่อดีต แต่กลับมาให้ความสำคัญเกี่ยวกับบริบทโดยรวมถึงด้านวัฒนธรรมความสำคัญของวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และให้สิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการอนุรักษ์ที่เพิ่มขึ้น

ทั้งนี้ กฎบัตร หรือ Charter ไม่ใช่กฎหมาย ข้อบังคับ แต่เป็นข้อตกลงร่วมกันของกลุ่มบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่จะนำมาใช้ในการดำเนินการในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ในแนวทางที่เสียส่วนใหญ่เห็นว่าจะนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุด แต่ละประเทศจึงสามารถนำหลักการไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมและประเพณีของประเทศนั้นๆ

ในกฎบัตรว่าด้วยเรื่องการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม The Burra Charter ที่จัดทำขึ้นในปีพ.ศ.2522 และแก้ไขปีล่าสุด พ.ศ.2542 กล่าวถึงคำจำกัดความของ Conservation ไว้ที่ Article 1 ว่า

⁸ The Burra Charter, “The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, Burra: 1999. อ้างถึงใน วิโรจน์ ชิวาสุขถาวร. “อดีต ปัจจุบัน อนาคต” ทิศทางการอนุรักษ์อุทยานประวัติศาสตร์ ในประเทศไทย. วารสารสถาปัตยกรรม การออกแบบและการก่อสร้าง 1 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2562) หน้า 10

“all the processes of looking after a place so as to retain its cultural significance.”
ทุกกระบวนการในการรักษาสถานที่ ที่มีนัยความสำคัญทางวัฒนธรรมของตน⁹

ดังนั้นความหมายเฉพาะของการอนุรักษ์นั้นสามารถครอบคลุมไปถึงการปฏิสังขรณ์ การฟื้นฟูบูรณะ การสงวนรักษา การสงวน การสร้างขึ้นใหม่ให้เหมือนเดิม และรวมถึงการเคลื่อนย้ายไปตั้งที่ใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในกรณีของศาลเจ้าแม่ทับทิม สะพานเหลือง เมื่อพิจารณาจากคุณค่าทั้งด้านสุนทรียภาพ ความหายาก ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว ศาลเจ้าแม่ทับทิมถือเป็นศาสนสถานที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมและประเพณีทางศาสนาของชาวแต้จิ๋ว และยังเป็นศิลปกรรมที่ใช้งานอยู่ การย้ายที่ตั้งจึงไม่ใช่ทางเลือกที่เหมาะสมที่สุด เนื่องจากจะกระทบต่อเอกลักษณ์สำคัญของศาลเจ้าหลายประการ ทั้งหลักฮวงจุ้ย รูปแบบของสถาปัตยกรรมเฉพาะแบบแต้จิ๋วที่สร้างใหม่ได้ยาก และอาจขัดขวางการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาทั้งการจุดธูปไหว้เจ้า การจัดแสดงงิ้วในงานเลี้ยงซึ่ง การจุดกระดาษจุดประทัด การตักถ้อง การพัฒนาพื้นที่โดยรอบอาจทำให้วัฒนธรรมศาลเจ้าเหล่านี้เลือนหายไป

นอกจากนี้แล้ว ตามหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ดังที่ระบุไว้ใน The Burra Charter แหล่งมรดกวัฒนธรรมนั้นถือเป็นสมบัติของประชาชนทุกคนในชาติ ชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นจึงมีสิทธิและหน้าที่ในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเฝ้าระวัง ติดตาม ตรวจสอบ มิให้แหล่งมรดกวัฒนธรรมถูกบุกรุกทำลาย ทำให้เสียหาย ทำให้เสื่อมค่า หรือทำให้ไร้ประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกันกับรัฐธรรมนูญ หมวดสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย “มาตรา 43 บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ อนุรักษ์ ฟื้นฟู หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ” แม้ว่าที่ผ่านมาสิทธิชุมชนในการอนุรักษ์นั้นจะมีการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากกว่ามรดกวัฒนธรรม แต่การเรียกร้องให้ยกเลิกการรื้อถอนศาลเจ้าแม่ทับทิมก็ถือเป็นสิทธิโดยชอบธรรมของชุมชนอย่างแน่นอน

3.4 กฎหมายอนุรักษ์ชุมชนในต่างประเทศ

ในต่างประเทศก็มีกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งในแต่ละประเทศนั้นก็มียุทธศาสตร์การดำเนินการที่แตกต่างกันออกไป ในหลายประเทศทำให้เห็นว่าการพัฒนาพื้นที่เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้นสามารถเกิดควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ชุมชนได้

ยกตัวอย่างจากประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นประเทศที่อยู่ในทวีปเอเชียเช่นเดียวกับประเทศไทย ประเทศญี่ปุ่นในตอนแรกก็มีกฎหมายการอนุรักษ์อาคารที่ให้ความสำคัญกับตัวอาคารแบบเดียวๆ จุดเปลี่ยนเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนมาถึงช่วงทศวรรษ 1970 ที่ญี่ปุ่นมีการพัฒนาในหลายๆ ด้าน ทั้ง “การพัฒนาเชิงอุตสาหกรรม การพัฒนาความเป็นเมือง และการพัฒนาการสัญจร”¹⁰ ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นนั้นเติบโตขึ้นอย่างก้าวกระโดด นักวิชาการหลายๆ ฝ่ายเกิดความกังวลว่ามรดกทางสถาปัตยกรรมความเป็นชุมชนดั้งเดิมจะสูญหายไปกับการพัฒนา จึงช่วยกันผลักดันแนวคิดการอนุรักษ์

⁹ The Burra Charter, “The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, Burra: 1999. อ้างถึงใน วิโรจน์ ชีวสุทธาวาร. “อดีต ปัจจุบัน อนาคต” ทิศทางการอนุรักษ์อุทยานประวัติศาสตร์ ในประเทศไทย. วารสารสถาปัตยกรรม การออกแบบและการก่อสร้าง 12 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2562) หน้า 10

¹⁰ บทสัมภาษณ์ ผศ.ดร. เทิดศักดิ์ เตชะกิจจกร จาก ธเนศ รัตนกุล. (2561). ชุมชนทรงคุณค่าไทยหายไป 4 แห่งต่อปี! รู้จัก DENKEN แนวคิดอนุรักษ์พื้นที่ดั้งเดิมแบบญี่ปุ่น. สืบค้น 4 กรกฎาคม 2563, จาก <https://thematter.co/science-tech/why-we-should-learn-denken-from-japan/56209>

กลุ่มสถาปัตยกรรมขึ้นมา จนในช่วงปีค.ศ.1968 ได้เริ่มมีการประกาศให้มีย่านอนุรักษ์เป็นครั้งแรก ที่เมือง Kanazawa และ Kurashiki¹¹ ต่อมาในปี ค.ศ.1975 มีการแก้ไขกฎหมายการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม ให้มีการประกาศย่านอนุรักษ์โดยเรียกว่า Dentotekiken Zobutsugan Hozon Chiku (เรียกแบบย่อว่า Denken-Chiku) หมายถึง ‘เขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์กลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิม’¹² ซึ่งเป็นการอนุรักษ์พื้นที่เป็นบริเวณกว้าง โดยต่อมาในปีค.ศ.1994 รัฐบาลได้กำหนดให้มีมาตรการแรงจูงใจทางภาษีและให้เงินสมทบการซ่อมแซมเพื่อสนับสนุนการอนุรักษ์อาคารของเอกชนภายในย่านอนุรักษ์¹³ ปัจจุบันนี้ ย่านอนุรักษ์ของญี่ปุ่นมีจำนวนมากกว่าร้อยแห่งและกลายเป็นจุดขายสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศญี่ปุ่น

สรุป

โดยสรุปแล้ว ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งเป็นเหตุให้ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนถูกทำลายเป็นปัญหาที่มีมานานแล้วและยังคงดำเนินอยู่ แม้จะมีพรบ.คุ้มครองโบราณสถาน และกฎหมายไทยที่บัญญัติเรื่องการคุ้มครองชุมชนไว้ แต่หลายกรณีรวมทั้งกรณีของศาลเจ้าแม่ทับทิมที่เป็นประเด็นอยู่นั้นไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้ ทำให้ไม่ได้รับการคุ้มครองและอาจต้องสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย เรายังขาดกฎหมายลูกบทยที่จะนำมาบังคับใช้ในทางปฏิบัติ กฎหมายไทยจึงยังบกพร่องเรื่องคุ้มครองชุมชนเหนือกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ของเอกชน

ดังเช่นกระแสนักกิจกรรมการเรียกร้องอนุรักษ์ศาลเจ้าแม่ที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันนี้ เห็นได้ชัดว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มาตลอด แต่ความพยายามของชุมชนไม่อาจสำเร็จลุล่วงได้ หากการมีส่วนร่วมจากภาครัฐยังไม่เพียงพออย่างในปัจจุบัน เพื่อป้องกันไม่ให้วัฒนธรรมอันดีงามต้องสูญหายไป กฎหมายไทยควรปรับเปลี่ยนโดยให้ความสำคัญและคุ้มครองโบราณสถานรวมถึงอาคารที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมให้มากกว่าในปัจจุบัน และควรได้รับเข้าไปจัดการอาคารรวมถึงชุมชนสำคัญต่างๆ เพื่อการอนุรักษ์ได้อย่างชอบธรรม แม้อาคารและชุมชนเหล่านั้นจะอยู่ในพื้นที่ของเอกชน นอกจากนี้ การคุ้มครองและอนุรักษ์อาคารและโบราณสถานนั้น ไม่ควรคุ้มครองแต่เพียงตัวอาคารและโบราณสถานเท่านั้น แต่ควรคุ้มครองครอบคลุมไปถึงสิ่งที่อยู่โดยรอบตามแนวคิดการอนุรักษ์สากลด้วย เนื่องจากคุณค่าของอาคารและโบราณสถานแต่ละแห่งมิได้เป็นคุณค่าอันเกิดจากตัวสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว หากแต่ประกอบขึ้นจากสายสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมนั้นๆ ที่มีต่อสิ่งอื่นด้วย ไม่ว่าจะเป็นชุมชน ความเชื่อถือศรัทธา หรือวิถีชีวิตของผู้คนก็ตาม

ทั้งนี้ ภาครัฐควรให้ความสำคัญกับเรื่องการอนุรักษ์มากกว่าผลประโยชน์ของเอกชน อีกทั้งควรพิจารณาให้มันโยบายเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ชุมชนและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น การออกเงินสนับสนุนค่าซ่อมแซมบูรณะ และพิจารณาการกำหนดเขตอนุรักษ์ที่รวมถึงรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชนด้วย ดังที่เห็นในกรณีของประเทศไทยว่า การอนุรักษ์ย่านชุมชนที่นอกเหนือจากย่านเศรษฐกิจนั้นนอกจากจะมีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมแล้วยังช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวท้องถิ่นอีกด้วย

¹¹ ยงธนศิริ พิมลเสถียร. ประเด็นวิกฤตเรื่องการอนุรักษ์ชุมชนประวัติศาสตร์ในเมือง สำหรับประเทศไทย. วารสารหน้าจั่ว 9 (กันยายน 2555-สิงหาคม 2556) หน้า 111.

¹² ธเนศ รัตนกุล. (2561). ชุมชนทรงคุณค่าไทยหายไป 4 แห่งต่อปี! รู้จัก DENKEN แนวคิดอนุรักษ์พื้นที่ดั้งเดิมแบบญี่ปุ่น. สืบค้น 4 กรกฎาคม 2563, จาก <https://thematter.co/science-tech/why-we-should-learn-denken-from-japan/56209>

¹³ ยงธนศิริ พิมลเสถียร. ประเด็นวิกฤตเรื่องการอนุรักษ์ชุมชนประวัติศาสตร์ในเมือง สำหรับประเทศไทย. วารสารหน้าจั่ว 9 (กันยายน 2555-สิงหาคม 2556) หน้า 111.

อย่างไรก็ตาม การผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลง เรียกร้องการดำเนินการจากภาครัฐ ยังต้องอาศัยเสียงของประชาชน เราทุกคนในฐานะพลเมืองจึงควรตระหนักถึงความสำคัญของการรักษา อนุรักษ์ วัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบที่จับต้องได้หรือไม่ได้ เป็นของคนส่วนน้อยหรือส่วนมาก โดยพื้นฐานความเชื่อว่าการพัฒนาและความเจริญนั้นสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่จำเป็นต้องทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม หากไม่เช่นนั้นแล้วความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันเป็นเสน่ห์อันงดงามของเมืองก็อาจลดหายไปจนนำมาซึ่งการสูญหายของเอกลักษณ์ในพื้นที่ชุมชนได้ในอนาคต